

A TERMÉSZETFELLETI KOMMUNIKÁCIÓ MŰHELYE

KLANICZAY GÁBOR

Pócs Éva:

Népi vallás és mágia Közép-Kelet-Európában

Válogatott tanulmányok II.

L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális

Antropológia Tanszék, Budapest, 2018.

764 oldal, 6990 Ft

Éva Pócs (ed.):

The Magical and Sacred Medical World

Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon

Tyne, 2019.

525 oldal, \$ 119.95

Éva Pócs (ed.):

Body, Soul, Spirits and Supernatural

Communication

Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon

Tyne, 2019.

487 oldal, \$ 119.95

Ha valaki kézbe veszi Pócs Éva válogatott tanulmányainak második kötetét, első reakciója az lehet, hogy milyen súlyos ez a kötet. Összehasonlítva a 17 évvel ezelőtti első kötettel, ezt a „súlyosságot” számszerűsíteni is lehet. Míg az első kötet 11 tanulmányt közölt 297 oldal terjedelemben, a második kötet 24 írása 764 oldalt tölt meg. Első ránézésre hasonló elvek alapján épülnek fel: az elsőben Pócs Éva három, a másodikban öt tematikus csoportba rendezi a tanulmányait. A logikai, elméleti kereteket kijelölő első csoport mindkettőben a *Hiedelemrendszer, hiedelemlények* címet viseli, a többi fejezetcím pedig mindkettőben azokról a lényekről és jelenségekről szól, amelyekkel Pócs Éva az elmúlt

évtizedekben foglalkozott: a 2002-es kötetben ezeket a *Látók, varázslók, táltosok*, illetve *A vallás és mágia határán* címekkel foglalta össze, az újabb tanulmánygyűjtemény fejezetcímei pedig az *Archaikus vallási technikák, Mágia, varázslat, Boszorkányság* és a *Tudománytörténeti szemelvények*.

A hasonlóságok mellett azonban érdemes felfigyelni az apró különbségekre is. Az első tanulmánykötet címe: *A magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán*. A mostani főcímében „népi vallás és mágia” szerepel. E változásra Pócs Éva kitér az előszóban:

„Mindeme témák kutatása ma Európa-szerte szinte reneszánszát éli, még ha a kutatók már sokkal kevésbé is haladnak a »hagyományos« néphit vizsgálatának a múlt századi folklorisztika által szentesített útjain [...] Nem is beszélve arról, hogy maga a néphit – mint önálló, a vallástól független entitás – fogalma is megkérdőjeleződött.” (*Népi vallás*, 7. old.)

Pócs Éva hangsúlyozza, hogy a néphittel kapcsolatos hagyományosabb kutatás kibővülése a „népi vallás” módszertanilag megalapozottabb vizsgálatává fontos paradigmaváltás, melyet a kötetbe felvett, az elmúlt két évtizedben született és eredeti formájukban közreadott írások is szemléltetnek.

A másik érdekes különbség a „határ” megjelölés eltűnése. Pócs Éva korábbi munkásságában ennek a fogalomnak fontos szerepe volt. A boszorkányságról vagy a tündérekkel kapcsolatos hiedelmekről írt könyvei¹ bemutatták, hogyan érintkezett a „nyugati” kereszténység, illetve az ortodox egyház által befolyásolt népi vallás, hogyan keveredett a magyar néphit a velünk keleten-délkeleten szomszédos népek hiedelmeivel. A ráolvasások elemzése² pedig egybevetették a keresztény vallás kifinomult szertartásrendjét és az ahhoz kapcsolódó szimbólumokat és teológiai megfontolásokat a „népi” mágikus gyakorlatok eltérő rendszerével, és vizsgálták kölcsönhatásaikat. Az imént jelzett szemléleti változásról árulkodik, hogy a téma immár nem vallás és mágia határa és keveredése, hanem egy önálló rendszer jellemzése: „Közép- és Kelet-Európa határából” „Közép-Kelet-Európa” lett, a „vallás és mágia határa” alfejezet pedig egyszerűen „népi vallás és mágia”. Pócs Éva nemcsak a hazai néprajzi kutatás jelentős – 2019-ben Széchenyi-díjjal elismert – képviselője, hanem évtizedek óta egy aktív, folklorkutatókból, antropológusokból,

1 ■ Pócs Éva: Tündér és boszorkány Délkelet- és Közép-Európa határán. *Ethnographia*, 97 (1986), 177–256. old., ugyanez könyvformában: Akadémiai, Bp., 1989.; angolul: *Fairies and Witches at the Boundary of South-Eastern and Central Europe*. FF Communications N. 243. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki, 1989.

2 ■ Pócs Éva: *Magyar ráolvasások I–II*. MTA Könyvtára, Bp., 1985–1986.; úo: *Ráolvasások. Gyűjtemény a legújabb korból (1851–2012)*. Balassi, Bp., 2014. Ez utóbbiról lásd Ilyefalvi Emese: Rendet vágni a szövegdszungenben. *BUKSZ*, 27 (2015), 3–4. (ősz-tél) szám, 164–171. old.

történésekből álló kutatócsoport központi alakja, a Pécsi Egyetem – most már emeritus – professzoraként iskolateremtő tudós. Könyvei, tanulmányai e munkacsoport és tanítványi kör műhelyében, az általa szervezett nemzetközi konferenciák miliójében formálódtak. Írásaival irányította a közös kutatómunkát, inspirálta tucatnyi kolléga és tanítvány kutatásait.

A MUNKACSOPORT ÉS A KONFERENCIÁK

Az 1980-as évek első felében kialakult munkacsoport két összefüggő témakör kutatására formálódott: a magyar hiedelemszövegeket összegyűjtő hatalmas adattár rendszerezésére és a magyarországi boszorkányperek dokumentációjában fellelhető hiedelmek vizsgálatára. A boszorkánysággal foglalkozó munkacsoport, amelyben kezdetűl fogva részt vettem, s amelynek legaktívabb tagjai közé Sz. Kristóf Ildikó, Benedek Katalin, Tóth G. Péter, Kis-Halás Judit és Wolosz Róbert tartozott, a nyolcvanas években ambiciózus számítógépes projektbe fogott: a magyarországi boszorkányperek tanúvallomásaiban fellelhető hiedelmek és narratív sztereotípiák kódolásába.³ Ez a munka nem hozta ugyan létre a megálmodott számítógépes adatbázist, de annak előfeltételeként nagy mennyiségű kiadatlan boszorkánypert tárt fel, és összesen 11 kötetnyi forráskiadvány megjelenéséhez vezetett.⁴ Pócs Éva kutatói és tanítványi köre 1993 óta két-három évente seregszemleszerű konferenciákat szervezett, amelyek anyagát a Balassi Kiadónál a *Tanulmányok a természetfeletről – Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben* című sorozat kilenc vaskos kötetében jelentette meg (lásd a dobozt). Érdemes röviden megemlíteni a konferenciák néhány címszavát: eksztázis, álom, látomás, lélek, halál, túlvilág, áldás, átok, maszk, átváltozás, beavatás, áldozat, divináció. Láthatjuk: ezek a témakörök azt az ambiciózusan szélesre szabott, minden részletében végiggondolt területet fedik le, amelyre Pócs Éva saját kutató és rendszerező munkássága kiterjed, a hazai néprajzkutató gárda nagy hányadát, és velük együtt vallástörténészek, pszichológusok és szociológusok sorát, valamint a nemzetközi tudományos élet számos jeles képviselőjét mozgósítva e problémák részletes és adatgazdag feltérképezésére.

2012-ben Pócs Éva – a magyar társadalomtudományos kutatásban elsőként – elnyerte az Európai Kutatási Tanács (ERC) rangos kutatási támogatását a *Népi vallás a keleti és nyugati kereszténység határán: folyamatosság, változások és kölcsönhatások* elnevezésű projekttel. Korábbi munkatársi-tanítványi körét kibővítve öt éven át egy tekintélyes méretű vallás-etnológiai kutatócsoport tevékenységét irányította, újabb konferenciákkal, könyvekkel, adatbázisokkal, disszertációkkal szaporítva az e területen az ő közreműködésével felhalmozott tudásanyagot.⁵ Ennek a munkának az eredményeként született, egyebek között, az általa szerkesztett két angol nyelvű tanul-

mánykötet, mely a *Tanulmányok a transzcendensről* könyvsorozat két kötetéből nyújt a külföld számára újraserkesztett, újabb cikkekkel kibővített válogatást. Ezek rövid ismertetése egyúttal jó háttérrel kínál Pócs Éva tanulmánykötetének tárgyalásához.

MÁGIKUS ÉS SZAKRÁLIS MEDICINA

A *The Magical and Sacred Medical World* a 2009-ben Pécsen megrendezett konferencia anyagából 2010-ben kiadott hasonló című magyar kötet 40 tanulmánya közül 16-nak közli angol fordítását és további nyolccal egészíti ki. A 22 cikket négy témacsoportba rendezi: 1. A betegségek mágikus és természetfeletti okozói; 2. Orvosok, mágusok, gyógyító papok; 3. Büntető és gyógyító szentek, csodás gyógyulások; 4. Gyógyító módszerek és orvosságok.

Az első témakör cikkei jól szemléltetik a kötet tematikai-módszertani és regionális sokszínűségét. A kanadai Janine Rivière cikke szintetikus tárgyalást ad az éjjeli boszorkánnyomás (*hag-riding*) történeti adatainak értelmezéséről, amit az etnológia a *Mahr/mora* démonnal kapcsolatos hiedelmekkel, a pszichológia pedig az „alvásparalízis” jelenségével hoz kapcsolatba. Svetlana Tsonkova középkori bolgár ráolvasásszövegek és olom-amulettek alapján írja le a *nezhit* elnevezésű betegségdémon figuráját. Iancu Laura a moldvai Magyarfaluban végzett terepmunka alapján mutatja be, hogy milyen természetfeletti betegségokozókban hisz egy mai parasztközösség, és milyen gyógymódokat kínál rájuk a római katolikus és ortodox papság. Katerina Dysa a XVIII. századi ukrán boszorkányperek dokumentációja alapján ad képet egy hasonló jelenséggöről. Mézes Ádám a Habsburg-birodalom délkeleti, szerbek lakta határvidékén, Bánságban a XVIII. század derekán kibontakozó vámpírpánik történetét mutatja be, és

3 ■ Klaniczay Gábor – Pócs Éva – Tóth G. Péter – Robert Wolosz: A Κλειο-boszorkányperek-adatbázis. In: Pócs Éva (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában*. L'Harmattan, Bp., 2001. 293–335. old.

4 ■ E munkacsoport működésének korábbi időszakát bemutattam a *Boszorkányság vagy tündéri varázslat?* című cikkemben. *BUKSZ*, 11 (1999), 4. (tél) szám, 352–363. old. Lásd még a Pócs Évával közösen írt előszót a vele együtt szerkesztett kötetben: *Boszorkányság, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*. Balassi, Bp., 2014. 7–16. old.

5 ■ A kutatócsoport munkájáról lásd <http://eastwest.btk.mta.hu/>. Tagjai: Balatonyi Judit, Bárh Dániel, Brandl Gergely, Czégényi Dóra, Valer Cosma, Csepregi Ildikó, Gyórfy Eszter, Hesz Ágnes, Ilyefalvi Emese, Laura Jiga Iliescu, Kis-Halás Judit, Klaniczay Gábor, Komáromi Tünde, Mirjam Mencej, Nagy Ilona, Peti Lehel, Tóth Anna Judit, Tóth G. Péter, Svetlana Tsonkova, Vidacs Bea, Maria Vivod, Zombory Andrea. Az itt született publikációk közül három már a *BUKSZ* is ismertetett: Bárh Dániel: *A zombori ördögűző. Egy 18. századi ferences mentalitása*. Balassi, Bp., 2016. – *BUKSZ* 29. (2017), 2. (nyár) szám, 216–218. old. (Smid Bernadett); Klaniczay–Pócs (szerk.): *Boszorkányság, varázslók és démonok*, és Gábor Klaniczay – Éva Pócs (eds.): *Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania*. Palgrave Macmillan, London, 2017. – *BUKSZ* 30 (2018), 220–223. old. (Láng Benedek). A projekt *Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából* című könyvsorozatának publikált darabjait lásd a külön dobozban.

elemzi Georg Tallar, egy „vámpirgyanús” holttestek exhumálásával foglalkozó orvos *Visum repertum* címmel publikált részletes beszámolóit. Végül a csikszeredai antropológuskör egy ismert képviselője, Gagy József a „csináltatás” (a „rontás” székelyföldi elnevezése) diagnózisát a mai parasztközösségek betegségértelmezéseinek szélesebb rendszerében próbálja elhelyezni, bemutatva egyúttal, hogy a másokat okoló rontásvád mellett milyen alternatív természetfeletti okokra (például valamilyen tabu megsértésére) is gyanakodhatnak egy balszerencse magyarázatakor. E hat tanulmány, összefoglalva, egy átfogó tipológia felé mutató panorámát fest a betegségek okozó természetfeletti lényekről, amelyek Közép-Kelet-Európában a középkortól napjainkig felbukkantak, és Janine Rivière cikke kísérletet tesz ennek általános kontextusba foglalására. Mindebben támaszkodik a történeti, folklorisztikai, antropológiai, pszichológiai elemzések módszertanára.

A tanulmánykötet további három fejezete hasonlóképpen sokszínű, ugyanakkor arányosan megszerkesztett rendszert kínál. A mágikus-szakrális gyógyítás emberi szakértőit bemutató hét tanulmányban szó esik a jóslás ókori (görög) és középkori (germán) megnyilvánulásairól (Christa Agnes Tucsay), az ördögűzés XVIII. századi katolikus és XX. századi ortodox praxisáról (Bárh Dániel és Komáromi Tünde), s a vizsgált mágikus gyógyítók köre kiterjed a skandináv-balti régióra (Ane Ohrvik és Madis Arukask), sőt Belső-Ázsiára (Kehl-Bodrogi Krisztika) és a vietnámi bru sámánokat kutató Vargyas Gábor cikkével Távolság-Keletre is, illusztrálva a vizsgált jelenségek univerzális jellegét.

A természetfeletti lényekhez köthető gyógyító praxist négy cikk tárgyalja. A szlovén antropológus, Mirjam Mencej tanulmánya részletes elemzést kínál a fonás bizonyos napokra érvényes tabuját megsértőket a közép-kelet-európai néphit szerint megbüntető istennőszerű hiedelemleányokról (Luca, Perchta, Holle, Péntek asszony), és távolabbi rokonaikról, az antik sorsistennőkről, a Moirákról, érzékletes leírást adva a tabusértés naptár szerinti liminális periódusairól.

Emanuela Timotin a román ráolvasásszövegekben is sűrűn emlegetett keresztény gyógyító szenteket (Kozma és Damján, Simeon, Cyprianus) mutatja be. Pócs Éva cikke a gyógyító álmok antikvitásba visszanyúló rituális gyakorlatának, az inkubációnak az általános kereteit írja le (amivel egyébként a kötetben két másik cikk, Albena Georgieva és Csepregi Ildikó tanulmánya is foglalkozik), majd összegyűjti e jelenségkör történelmi és néprajzi adatait a tündér- és boszorkányhiedelmek világáról.

A könyv negyedik része a természetfeletti lények eszköztárát vizsgálja. Tudjuk, hogy a gyógyításban vagy a rontásban az antikvitás óta szerepet játszhattak különféle növények, például a Homérosznál emlegetett *moly* (amelyről Zergi Nóra ír), görög, római és bizánci mágikus istenszobrocskák (*telesma* és *stoicheion*), melyekről Tóth Anna Judit ad elemzést. A Kozma és Damján templomában feljegyzett inkubációs csodák egyike, mint Csepregi Ildikó felfigyelt rá, disznóhús fogyasztását írja elő gyógy mód gyanánt a kegyhelyhez forduló zsidó betegek számára – ezzel saját vallási tilalmuk megsértésére és áttételesen a keresztény hitre áttérésre szorítva őket. Az antikvitásból – hatalmas ugrással – a kortárs New Age és a

pszichiátria világába repít az utolsó két tanulmány. Kis-Halas Judit helyi gyűjtései alapján egy napjainkban terjedő ezoterikus gyógyászati rendszert mutat be, a „szellemsebészet” (*pszichotronika*) módszereit, ahol meglepődve láthatjuk, milyen turmixot kínál az internetre, a keresztény kegyhelyek gyógyító praxisára és a hagyományos népi gyógyászatra is támaszkodó mai gyógyítóasszonyok. Végül két pszichiáter, Vas Pál József és Császár Noémi nem kevésbé meglepő beszámolójában arról olvashatunk, hogyan használják a samanizmus archaikus technikáit a hipnózis egy bizonyos fajtájában, a „tandem” terápiában, ahol maga a pszichiáter is a transz állapotába kerül.

Mielőtt megkísérelném értékelni, milyen általánosabb konklúziók vonhatók le egy efféle sokszerzős tanulmánygyűjtemény egészéből, vegyünk szemügyre e kötet itt ismertető ikerpárját, amely ugyanígy a

Tanulmányok a transzcendensről sorozat egyik legutolsó darabjának angol változata.

TEST, LÉLEK, SZELLEMEK ÉS TERMÉSZETFELETTI KOMMUNIKÁCIÓ

Ennek a kötetnek a keletkezéséről, előzményeiről nagyon hasonló dolgokat lehet elmondani, mint az előbbiről: ez is egy Pécssett – 2014-ben – rendezett konferencia előadásaiból válogat, pontosabban az azonos című, 2015-ben publikált magyar kötet 35 tanulmányából 26-ot, hozzátevé egyet (Pócs Éváét). Annyi fontos különbség van csupán, hogy ez a konferencia már az ERC-projekt támogatásával szerveződött, és nemzetközi háttérként részt vett benne az *International Society for Folk Narrative Research* (ISF-NR) *Belief Narrative Network* munkacsoportja is. Tematikája az előbb ismertetett kötetéhez hasonlóan négy csoportba rendeződik: 1. Test, lélek, alteregó; 2. Test, lélek és a halottak szelleme; 3. Kettős lények: tündér, emberfarkas (*werewolf*), vámpír; 4. Kommunikáció a szellemvilággal. Míg a gyógyítás mágikus és szakrális dimenzióinak feltárásakor a tanulmányok az emberi szereplőket, helyszíneket, eszközöket vették szemügyre, valamint az elképzelt ártó és segítő természetfeletti lények változatait, ennek a kötetnek a szerkezete a test-lélek klasszikus dichotómiájára épülő hiedelmek tipológiájára épül.

Az első nagyobb tematikus csoport a testet elhagyni képes, önálló életre kelő lélek fogalmát járja körül, különös figyelemmel arra, hogyan keverednek a történelem során a kereszténység előtti és a kereszténység különböző (elit és népi, keleti és nyugati) változataiból származó lélekfogalmak. Ebből a szempontból a nemzetközi tudományosság számára különösen érdekes az, amit a kutatók az európai kereszténység keleti peremvidékén élő népek hiedelméről tudnak elmondani. Voigt Vilmos a magyar és az obi-ugor lélekfogalmat összehasonlító nyelvtörténeti és hiedelememlékek segítségével boncolgatja, olyan képzetek szomszédságában, mint a „pára”, az „árnyék”, a „révülés”. Dyekiss Virág a szibériai számojéd nganaszán népcsoport lélek és test kapcsolatáról alkotott elképzeléseit mutatja be – szemléletesen részletezve minden anatómiai egység e téren betöltött sajátos funkcióját. Daiva Vaitkeviciéné az árnyékkal mint a lélek látható, a testet elhagyni tudó formájával kapcsolatos litván hiedelmeket tárgyalja. Ezek mellé a test/lélekhiedelmek mellé érdekes kontrasztként illeszkedik Farkas Judit terepmunka-beszámolója egy mai Krisna-tudatú magyarországi ökofalu lélekről és testről alkotott képzeteiről, és Vincze Kata Zsófia írása arról, hogy milyen felfogás olvasható ki a testi és a lelki vágyról a Talmud modern, XXI. századi értelmezéseiből.

A fizikai testtől elszakadni képes „szabad lélek”, „árnyéklélek”, „alteregó”, „második test” fogalmait a germán mitológia és a kereszténység előtti magyar ősvallás kutatói általában a pogányság örökségének

tartják – ezt a leegyszerűsítő nézetet árnyalja Willem de Blécourt két holland mondagyűjtemény alapján készített elemzése, mely bemutatja, hogy a „második test” képzete mennyire általánosan elterjedt a nyugat-európai folklórszövegekben; továbbá Francesca Matteoni tanulmánya, amely az angol boszorkányok állatfamiárisait bemutatva érdekes párhuzamot szolgáltat egy eddig sajátosan kelet-európainak és archaikus maradványnak gondolt jelenségre.

Az élők és a holtak viszonyának nézőpontjából közelít a kötet második fejezete a test és lélek kettősségéhez. Ez a témakör Pócs Éva természetfeletti lényekkel kapcsolatos korábbi írásaiban is központi jelentőségű volt.⁶ Nem véletlen, hogy épp e ponton tartotta szükségesnek a kétharmadában angolra fordított magyar kötet anyagát egy abban nem szereplő új saját tanulmánnyal a halál utáni „átmeneti rítusokról” kiegészíteni, melynek a magyar változata egyébként bekerült az alább ismertetendő saját tanulmánykötetébe is.

A Kárpát-medence és a szélesebben vett Közép- és Kelet-Európa Pócs Éva által tárgyalt félelmetes, halál után visszajáró kettős lényeknek („temetetlen”, „keresztetlen”, „szomjazó” holtak, emberfarkasok, vámpírok) sorához érdekes kiegészítésként csatlakoznak a Tóth Anna Judit által bemutatott bosszúálló görög démonok. A kötet harmadik fejezete teljes egészében e „kettős lények” elemzésével foglalkozik. Julian Goodare a skót boszorkányperek dokumentumaiban emlegetett „jó” és „rossz” szellemek osztályozása nyomán mutatja be a *seely wight* szellemek és a tündérek kora újkori hiedelemrendszerét, kiterve arra is, hogy ezek a hiedelmek milyen megszorításokkal nevezhetők „samanisztikusnak”. Lizanne Henderson, a skót tündérmítológia monográfusa ezúttal egy XVII. századi lelkész, Robert Kirk könyvének neoplatonista ihletésű tündér- és angyalosztályozását elemzi. Olvashatunk ugyanitt a livóniai farkasemberekről (Sandis Laime), az észak-szerbiai vlachok *moraképzeteiről* (Annemarie Sorescu-Marinković) és a filmvásznon megjelenő vámpírokról (Maria Tausiet).

A legváltozatosabb összeállítás a „szellemvilággal folytatott kommunikációval” foglalkozó negyedik témacsoport. Mirjam Mencej, a neves szlovén antropológus és folklórkutató tanulmánya a „körkörös mozgás” transztechnikájának szerepét vizsgálja a samanizmus (tunguz, nanáj, orosz, számi és orosz)

6 ■ Pócs Éva: *Élők és holtak, látók és boszorkányok*. Akadémiai, Bp., 1997.; úo: *Between the Living and the Dead. A Perspective on Seers and Witches in the Early Modern Age*. CEU Press, Bp., 1999.

7 ■ V. Kovács Sándor (szerk.): *Tar Lórcin pokoljárása. Középkori magyar víziók*. Szépirodalmi, Bp., 1985.

8 ■ Pócs Éva cikkének első változata 2002-ben jelent meg. A jegyzetekben említi, hogy ugyanennek a *werwolf*-anyagának két átdolgozott, frissebb szakirodalmi kiegészített angol átiratát is publikálta 2008-ban és 2011-ben. A *werwolf*-szakirodalom reprezentatív kötete azonban e dátumok után látott napvilágot: Willem de Blécourt (ed.): *Werewolf Histories*. Palgrave Macmillan, London, 2015.

változataiban, a dervisek táncában és a farkasemberek átváltozását elősegítő földön forgásban. A testtől elváló, „vándorló lélekről” számos középkori elbeszélés tanúskodik, mint Christa Agnes Tuczay cikkéből megtudhatjuk, és az egyik leghíresebb fajta lélekutazásról, a magyar középkori forrásokból is ismert⁷ írországi „Szent Patrik-purgatórium” zarándokhelyén szerzett félelmetes élményről egy spanyol zarándok, Ramón de Perellós beszámolója alapján Gordana Galic Kakkonen ír. A fejezet további cikkeiben olvashatunk antik ördögűzésről, elefántcsontparti megszállottság esetekről, burját szellemcsatákról. Végül ezt a színes összeállítást két „kakukktójás” zárja. A kiváló kolozsvári folklórkutató, Tánczos Vilmos egy moldvai csángó férfi vallásos világképéről, annak különböző – pragmatikus, fanatikus, vizionárius, mágikus-populáris – regisztereiről rajzolt panoráma segítségével mutatja meg, hogyan illeszkednek a fentebb bemutatott különleges természetfeletti jelenségek egy mai vallásos átlagember hétköznapijaiba. Gyimesi Júlia tanulmánya pedig azt elemzi, hogyan viszonyult a spiritualizmus és a telepátia jelenségeihez a budapesti pszichoanalitikus iskola.

Hogyan összegezheti egy recenzens e két kötet 49 tanulmányából, vagy akár az alapul szolgáló magyar könyvsorozat 11 kötetének több mint 300 írásából fakadó tanulságokat? Annyi nyilvánvaló, hogy itt a természetfeletti világról kialakult népi és elit-, történelmi és jelenkori elképzelésekről, a természetfeletti világot benépesítő hiedelemlényekről Pócs Éva által évtizedek óta mintázott, enciklopédikus igényű, bonyolult rendszerbe illeszkedő újabb és újabb részletekről van szó. Egy-egy újabb konferencia, majd a belőlük készülő kötetek egy jól kigondolt újabb nézőpontból foglalják e részleteket gondosan elrendezett csokorba. A sokszínűség, az érdekes tematika mellett a kutatás szempontjából az az imponáló, hogy Pócs Éva az elmúlt évtizedek során nemcsak a magyarországi kutatók – néprajzkutatók, antropológusok, történészek, irodalomtörténészek, klasszika-filológusok, pszichológusok – széles gárdáját szólaltatta meg e kérdésekben, de felkutatatta és Magyarországra hívta a rokon jelenségek közép-, kelet-, délkelet-európai és „nyugati” szakértőit is, hogy a szélesebb, „globális” kontextusba helyezett vizsgálódásában minden részletkérdésben a nemzetközi kutatás legjobb specialistáira támaszkodhasson. Üdvözölhető, hogy a 11 magyar kötet nyomán a két angol összeállítás már a nemzetközi publikum számára is hozzáférhetővé teszi ezeket az eredményeket.

Pócs Éva munkássága felől nézve azonban mindez egy sok évtizede készülő, nagyszabású szintézis előkészítő munkálatának tekinthető. A „természetfeletti világgal folytatott kommunikáció” formáiról, közvetítőiről szóló monográfia magyar és angol változata – úgy tudom – szinte teljesen elkészült már, leadás előtt áll, a könyvkiadók már hirdetik is. Addig is itt van azonban a kezünkben a súlyos, 764 oldalas újabb tanulmánykötet, mely Pócs Éva saját, e témáról szóló

írásait rendező tematikus csoportokba, ugyanennek az előkészületnek a jegyében.

A tanulmánykötet 24 cikkét egyenként nem lehet itt ismertetni, bár a legtöbb közülük megérdemelné, mert egy-egy általános jelentőségű és önmagában akár egész monográfiát megérdemlő jelenség elméleti igényű, teljességre törekvő tárgyalását nyújtja 30-60 oldal terjedelemben. A legjobb megoldás e tematika áttekintésére a tartalomjegyzék reprodukálása (lásd külön dobozban), én pedig közülük négy-öt írást választok ki részletesebb ismertetésre, hogy szemléltessem Pócs Éva kutatói módszereit és az őt foglalkoztató problémák, az általa javasolt megoldások egy részét.

A WERWOLF ÉS AZ EMBERI TERMÉSZET

A válogatásban első helyre került 66 oldalas írás a *Natura és kultúra – halál vagy élet? Kettős lények és „emberré avatás”* címet viseli. Száraz és tárgyyszerű bevezető mondataiból megtudjuk, hogy az élő vagy halott embernek és a démonnak/állatnak egyaránt megfelelő, az emberi és a nem emberi világ közötti átjárásra képes „kettős lényekkel” kapcsolatos hiedelemrendszereket a werwolf (emberfarkas) alakján keresztül mutatja be. Jelzi, hogy bár adatainak többsége a magyar néphitből és közép-kelet-európai környezetéből való, az archaikus eredet kutatása helyett a kérdést azzal az összeurópai kontextussal együtt kezeli, amellyel a magyar néphit rendszere több szinten összeépült. A werwolf-szerű lények (*prikulics, vukodlak, lupu mannaró, loup garou* stb.) különböző kultúrákban történő számbavétele, a vonatkozó források Hérodotosztól a Pócs Éva által fél évszázada alapított és gyarapított magyar Néphit Archivumig terjedő felsorolása, a régebbi és frissebb szakirodalomra való utalások⁸ és egy-két zamatatos boszorkányperszöveg idézése nyomán lát hozzá Pócs Éva az elemzésnek. Ez három fázisból áll.

Elsőként csokorba gyűjti a „werwolf-rokonokat”, a hozzájuk hasonló, ember-állat átváltozásra képes, negatív és pozitív lények sorát: vámpír, boszorkány, strigoj, mora/Mahr/lidérc, betegségdémon, erdei szellem, tündér, sárkány, tudós pázstor, garabonciás, táltos, sámán, és ilyenek az antik hibrid szörnyek is: Gorgó, lámia, hárpia, kentaur stb. Ezután jellemzi, milyen rendkívüli módon születés (létszám feletti, 7. vagy 9. gyerek, burokban, foggal stb.), milyen beavatás vagy elhivatás nyomán lesz valakiből werwolf vagy ehhez hasonló kettős lény, mennyiben lehet az állatalakot a testből eltávolítani képes lélek formájának tekinteni, milyen eszközök (pl. a farkasing) és milyen alkalmak (pl. az újhold) segítik elő az átváltozást. Az elemzés harmadik lépcsőjén Pócs Éva a strukturális antropológia elméleti készletéhez nyúl: Claude Lévi-Strauss „nyers és főtt” oppozíciójával, a natura és kultúra, a civilizálatlan periféria és a lakott tér szembenállásával rendszerezi azokat az apró részletekből, utalásokból rekonstruált

rítusokat, amelyek segítségével védekezni lehet az ambivalens kettős lények ellen, vagy a werwolf-szerű lényt vissza lehet varázsolni „állati”, nyers állapotából emberi, civilizált státusba. „Vesszőzés”, „életbe avatás”, „szimbolikus sütés” – izgalmas és zavarba ejtő nyomozómunkán keresztül mutatja be Pócs a kenyér, a ruha, a fonás-szövés, a kovácsolás „emberre avató” technikáinak jelenlétét a werwolf-hiedelmekhez kapcsolódó archaikus rítusokban, amelyek azután további megfigyeléseket tesznek lehetővé a „jó werwolfok” termékenységvédelmező küzdelmeivel kapcsolatban,⁹ amelyek a Carlo Ginzburg által elemzett jótékony benandante varázslók¹⁰ vagy a magyar táltosok közösségük érdekében folytatott vagdalkozásaihoz teszik őket hasonlóvá.

A natura – kultúra, nyers – főtt, halál – élet szimbolikus oppozíciósorát boncolgatja tovább Pócs Éva a kötet második tanulmányában is, mely elsősorban az öltözködés szimbolikus vonásait elemzi. Az emberfarkas állattá változása, kettős identitása itt is a kiindulópont: a werwolf állat alteregója/állatbőre, „második bőre” testének „határa” – az átváltozás mintegy a bőr „kifordítása”, ezért kapcsolódik hozzá a hiedelmekben a „farkasing” vagy a „farkasöv” felöltése. Ennek a folyamatnak az ellentéte pedig a meztelen farkasember ruhába öltözése, az emberi ing felöltése. A meztelenség és a ruha rituális szerepének más példáit, a keresztelőinget, a völegényinget, a német *Schutzhemd*, *Glückhemd* védő szerepét elemezve Pócs Éva eljut a fonó-szövő istenségek – a sorsasszonyok –, a mennyei ingek és az ördögi palástok vallástörténeti példáihoz.

LÁTOMÁSOK ÉS MEGSZÁLLOTTSÁG

Az archaikus vallási technikák című fejezet (mely egyébként – talán öntudatlanul – Mircea Eliade legnevesebb könyvének, a *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*-nak¹¹ a címét visszhangozza) a természetfeletti világgal folytatott kommunikáció két legfontosabb formájával, a látomással és a megszállottsággal foglalkozó tanulmányokat foglalja össze. A *Transz és látomás Európa népi kultúráiban* programszerű megfogalmazást ad Pócs Éva megközelítési módjáról és a mögötte rejlő ambícióról: összekapcsolja a történelmi és a jelenkori jelenségeket, az elit és a népi kultúra megnyilvánulásait, a folklór, az antropológia és a pszichológia fogalomkészletét. Egy hosszabb idézet jól szemlélteti ezt a kutatói módszert.

„Az elit és népi látomáskultúra elválasztása igen mesterséges, a múlt és jelen vonatkozásában egyaránt: nem csak alapvetően közös, általános, az emberi pszichében gyökerező sajátságokról és érzékelési technikákról van szó, hanem nagyrészt azonos, közös kultúrkincsről is. Természetesen kiszűrhetők bizonyos kultúraspecifikus elemek, különösen a kollektív rituális formák közt, de lényegében azonos módon esett transzba és tett meny-

nyi lélektudást vagy volt pokolbeli látomása – és hasonló élményeket élt meg – egy kora középkori szerzetes vagy egy 20. századi magyar halottlátó, gyógyító vagy jós – ebbe behelyettesíthetünk norvégot, román, spanyolt, és feltehetően még Európa határain kívül is léphetnének. A különböző kulturális formációkban jelentkező eksztatikus élmények közös alapját a *transztechnika* képezi, ezért problematikus, ha ezt az önmagában pusztán egy sok mindenre használható eszközt egy kiválasztott vallási kategória alapkritériumának, eredet- vagy kormeghatározójának tekintik (például a *samanizmus* meghatározása a transszal, vagy a magyar *táltos* eredetkérdéseinek felvetése pusztán transzadatok alapján). [...] A pszichobiológiai és kulturális sokféleség mellett egységről, az egész kultúrát behálózó nagy egészről van szó.” (171. old.)

Bár a mindent együtt tárgyaló szintetikus általánosítás ellen berzenkedhetnek a különleges kontextusokat, sajátosságokat, változásokat kutató néprajzkutatók, történészek, antropológusok, elfogadható ennek az összefoglaló és egyben összehasonlító kategorizálásnak a hasznossága. Az eksztázis, a transz, a misztikus egyesülés (*unio mystica*), a látomás, a jelenés, az álom, a samanizmusból ismert „lélektudás”, a halálközeli élmény (*near death experience* – NDE), a hallucinogén narkotikum segítségével elért módosult tudatállapot (*altered state of conscience* – ASC), az „érzékenfelüli érzékelés” (*extrasensory perception* – ESP) megnyilvánulásainak sorra vétele és a hozzájuk vezető „transztechnikák” elemzése után áttekinti, milyen történelmi kontextusban fordulnak elő e jelenségek. Szól a keresztény látó-

9 ■ Willem de Blécourt: *A Journey to Hell: Reconsidering the Livonian Werewolf. Magic, Ritual, and Witchcraft* 2 (Summer 2007), 1. szám, 49–67. old.

10 ■ Carlo Ginzburg: *I benandanti. Stregoneria e culti agrari tra Cinquecento e Seicento*. Einaudi, Torino, 1966.

11 ■ Mircea Eliade: *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*. Payot, Paris, 1968.

12 ■ William A. Christian Jr. – Gábor Klaniczay (eds.): *The "Vision Thing". Studying Divine Intervention*. Collegium Budapest Workshop Series 18, Bp., 2009.

13 ■ *Ethnographia*, 125 (2014), 161–215. old.

14 ■ Lásd a 3–4. jegyzetet.

15 ■ Alan Macfarlane: *Witchcraft in Tudor and Stuart England. A Regional and Comparative Study*. Harper & Row, New York – Evanston, 1970.; Keith Thomas: *Religion and the Decline of Magic. Studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth century England*. Routledge & Kegan Paul, London, 1971.

16 ■ Pócs Éva: Gondolatok a magyarországi boszorkánypelek néprajzi vizsgálatához. *Ethnographia*, 94 (1983), 134–146. old.; Klaniczay Gábor: Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVI–XVIII. században. *Ethnographia*, 97 (1986), 257–295. old.

17 ■ A boszorkányper-forrásanyagok részletes dokumentációját lásd Tóth G. Péter: *A magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere (1408–1848)*. MTA Néprajzi Kutató Intézete – Laczkó Dezső Múzeum, Bp.–Veszprém, 200. Ezt a dokumentációt és statisztikai értékelését ugyanő továbbfejlesztette és digitalizálta, lásd <http://eastwest.btk.mta.hu/adatbazisok>.

18 ■ Kristóf Ildikó: „Ördögi mesterséget nem cselekedtem”. *A boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében*. Ethnica, Debrecen, 1998.

másokról, „túlvilágjárásokról”, támaszkodva Ernst Benz, Jacques Le Goff, Peter Dinzelbacher, Aron Gurevics, Jean-Claude Schmitt, Carlo Ginzburg, William Christian e tárgyban írt részletes elemzéseire (Pócs Éva cikkeinek érdemei közé tartozik, hogy a hazai kutatások mellett mindig felhasználja a nemzetközi kutatás klasszikus tekintélyeit és legfrissebb eredményeit is). A halotti látomások (vagyis a halottakkal folytatott kommunikáció) ezzel összefüggő fogalomkörét a közép- és délkelet-európai néprajzi kutatások, valamint a boszorkányperek anyaga alapján írja le. Ezután külön figyelemmel fordul a mediátorok (szentek, látók, samanisztikus varázslók) személye, rítusai, szimbolikus technikái felé, és elemzi az egyes New Age-szektákból jól ismert, de a történelem során korábban is előforduló kollektív rituális tranz jelenségét.

A tanulmánykötet e fejezetében az általánosan rendszerező tanulmány után az egy-egy résztémát kidolgozó cikkek egyik fele több neves falusi – moldvai, erdélyi – látóasszony (Jánó Ilona, Marián Rózsika) színes látomásainak és a regölésnek új szempontú elemzését adja. Érdekes itt megemlíteni, hogy Pócs Éva és több tanítványa (Csepregi Ildikó, Györfy Eszter, Hesz Ágnes, Kis-Halás Judit, Peti Lehel) részt vett a stanfordi CASBS és a Collegium Budapest által 2007–2009 között szervezett és azóta is tevékeny kutatócsoportban, mely a látomások történeti, antropológiai és cognitive science szempontú kutatásával foglalkozott – a magyarországi eredményeket ott is publikálták.¹²

A fejezetben szereplő írások másik fele azonban egy újabb, a látomásokhoz hasonlóan fontos vallástörténeti probléma, a megszállottság kérdéskörét dolgozza ki. A megszállottság különböző típusait (halotti, démoni, tündéri, isteni) külön-külön is elemzi, és egy 60 oldalas, kismonográfia igényű írásban általános rendszerezést is ad e kérdéstről. Ez az először 2001-ben megjelent tanulmány érdekes vitát váltott ki a szakmában. Az *Ethnographia* folyóirat egy egész tematikus blokkot szentelt 2014-ben Szulovszky János Pócs Éva antropológiai megszállottsághértelmezését „keresztény tudományos” nézőpontból bíráló és az ördögi megszállottság valósága mellett érvelő írásának, és Pócs Éva, Klaniczay Gábor, Vargyas Gábor és Mohay Tamás arra adott válaszainak.¹³ A megszállottság kérdéskörét egyébként 2012-ben Pécsen egy nagyszabású nemzetközi konferencia is tárgyalta, amit a Franciaországban élő, neves magyar Afrika-kutató antropológussal, Zempléni Andrással együtt szervezett, és amelynek anyaga egyelőre megjelenésre vár.

MÁGIA, VARÁZSLAT ÉS BOSZORKÁNYSÁG

E két további alfejezet öt-öt tanulmányáról egybevontan szólok, nem mintha kevésbé fontos új kutatási eredményekről lenne szó, hanem csupán terjedelmi okokból. Itt Pócs Éva munkásságának legismertebb

területéről van szó. A ráolvasások, az esővarázslás, a szemverés, a boszorkányok repülése, a Szent György-naphoz kapcsolódó hiedelmek, a boszorkányságnak a női nemhez kapcsolása Pócs Éva e témakör magyarországi kutatását meghatározó munkásságának egy-egy résztémáját dolgozza ki újabb adatok és elméleti megközelítések segítségével.

A *Maleficium-narratívumok – konfliktusok – boszorkánytípusok (Sopron vármegye, 1529–1768)* című, 60

Tanulmányok a transzcendensről

(a Balassi Kiadó könyvsorozata – szerkesztő: Pócs Éva)

- I. Eksztázis, álom, látomás (1998)
- II. Lélek, halál, túlvilág (2001)
- III. Mikrokozmosz – makrokozmosz (2002)
- IV. Áldás és átok. Csoda és boszorkányság (2004)
- V. Maszk, átváltozás, beavatás (2007)
- VI. Démonok, látók, szentek (2008)
- VII. Mágikus és szakrális medicina (2010)
- VIII. Test, lélek, szellemek és természetfeletti kommunikáció (2015)
- IX. Áldozat, divináció, istenítélet (2018)

Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából

(a Balassi Kiadó könyvsorozata – szerkesztő: Pócs Éva)

1. Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában* (2014)
2. Hesz Ágnes – Pócs Éva (szerk.): *Orvosistenekről a hortikulturális utópiáig. Tanulmányok a Kárpát-medence vonzaskörzetéből* (2016)
3. Bárth Dániel: *A zombori ördögűző. Egy 18. századi ferences mentalitása* (2016)
4. Tóth Anna Judit: *Ünnepek a keresztény és a pogány kor határán* (2017)
5. Balatonyi Judit: *A gyimesi lakodalom. Közös kultúra és különböző identitások?* (2017)

oldalal írás a Pócs Éva kutatócsoportjában folytatott boszorkányperek-kutatások egyik legkomolyabb gyümölcse. A nyolcvanas évek elején az említett néprajzos-antropológus-történész kutatócsoport abban a reményben kezdett a magyarországi boszorkányperek tanúvallomásainak számítógépes kódolásába,¹⁴ hogy az angolszász történelmi antropológia Alan Macfarlane és Keith Thomas által kidolgozott új módszertana,¹⁵ a tanúvallomásoknak a boszorkányperekben dokumentált, de korábban alig elemzett tömeges forráscsoportjának mikroszkopikus vizsgálata a magyar történelemben is feltárhatja a „vadász szociológiáját”.¹⁶

Az eddigi ismeretek szerint a XV. század végétől mindaddig, amíg Mária Terézia be nem tiltotta, a Magyarországon lefolytatott több mint 2000 boszorkányper több mint 4000 vádlottja ellen kb. 30-40 000 tanúvallomás maradt fenn.¹⁷ E tanúvallomások egy-egy csoportjának részletes történelmi elemzéséből meg lehetett ismerni a falusi és városi közösségekben belül a boszorkányvádhoz vezető feszültségek természetét, a bűnbakképző mechanizmusokat, a

PÓCS ÉVA: NÉPI VALLÁS ÉS MÁGIA KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN

TARTALOMJEGYZÉK

HIEDELEMRENDSZER, HIEDEMLELÉNYEK

Natura és kultúra – halál vagy élet?
Kettős lények és „emberré avatás”
Ing, palást és meztelenség: adatok az öltözködés szimbolikus vonatkozásaihoz
Az asztal és a tűzhely – avagy hol van a szent sarok?
Kultusz, emlékezet, dekoráció. A házbelső díszítése Gyimesközéplekban

ARCHAIKUS VALLÁSI TECHNIKÁK

Transz és látomás Európa népi kultúráiban
Jánó Ilona és az újkori magyar látomások
Megszállt halottak, halotti megszállottság
Szókefalva/Seuca: egy új kegyhely új üzenetei
Démoni megszállottság és ördögűzés a közép-kelet-európai népi hiedelemrendszerekben
Kommunikáció a tündérekkel Délkelet-Európában
Az isteni megszállottság motívumai az archaikus népi imádságokban és rítusokban
Néhány új szempont a regölés és a regösének kutatásához

társadalmi élet neuralgikus pontjait. Ennek jegyében született például Kristóf Ildikó elemzése a debreceni és a Bihar megyei boszorkányperek társadalmi és kulturális hátteréről.¹⁸

A boszorkánykutató munkacsoport azonban ezen túl azt is célként tűzte ki, hogy a tanúvallomások elbeszéléseiből rekonstruálja a kora újkori boszorkányhit fogalomképzését, mitológiáját, hiedelemrendszerét – a számítógépes „kódolás” éveken át formált rendszere ezt az ambiciózus célt szolgálta. A kiindulópont az a felismerés volt, hogy a vádaskodók által leírt rontás esetek a Vlagyimir Propp klasszikus művében, *A mese morfológiájában* elemzettekhez hasonló, sztereotip narratív struktúrák szerint formálódó elbeszélések.¹⁹ A boszorkányvád olyan

„mese”, amelynek három tipikus főszereplője van: a rontás áldozata, vagyis a „kárvallott”; a kár gyanúsított okozója, a „boszorkány”; a káresetet rontásként diagnosztizáló, a feltételezett boszorkányt azonosító és a bajra orvoslást kereső „gyógyító”. A rontástörténet tipikus morfológiai elemei pedig a következő sorba állíthatók: konfliktus a kárvallott és a boszorkány között, a boszorkány fenyegetőzése, a boszorkány valóságos újramegjelenése a kárvallott közelében/a boszorkány természetfeletti formában történő megjelenése, káreset/rontás gyanú, gyógyítóhoz fordulás diagnózisért, boszorkány azonosítása, gyógyítási kísérlet. Természetesen a dokumentált tanúvallomások nem tartalmazták az összes ilyen történetelemet, igen sokféle variációt mutattak. Sok ezer hasonló történet kódolásával a munkacsoport arra törekedett, hogy a különböző történetváltozatok alapján a falusi-városi boszorkányhit különböző típusait rekonstruálja.

Mint már utaltam rá, a megálmodott számítógépes óriás-adatbázis töredékes maradt, a közös munka viszont jelentős mennyiségű új forrás feltárását és tucatnyi forráskiadvány megjelenését segítette elő. És a boszorkányperforrásokat a kutatócsoport résztvevői e közösen kidolgozott szempontrendszer felhasználásával kezdték elemezni.²⁰ Pócs Éva tanulmánya a legjelentősebb kísérlet a felvetődött kérdések megválaszolására: nem várva be a számítógép segítségével a tömeges tanúvallomás-adatok rendszerezésében, a történelmi-néprajzi kutatás hagyományos, cédulázós módszerével dolgozta fel Sopron vármegye 250 évének addig kiadott boszorkányperében a boszorkányvadás tipológiáját.²¹ A perbe fogott 75 boszorkánynak négy alapvető típusát – a „megrövidített boszorkány”, a „tudós boszorkány”, a „természetfölötti boszorkány” és az „üldözött boszorkány” figuráját – különböztette meg, és a hozzájuk kapcsolódó eltérő hiedelmeket bőséges forrásidézetekkel tette szemléletessé.

Kár, hogy Pócs Éva e tanulmánya – ellentétben sok más írásával – nem került be a nemzetközi

19 ■ Vlagyimir Jakovlevics Propp: *A mese morfológiája*. Osiris, Bp., 2005.

20 ■ Kristóf Ildikó: *Ördögi mesterséget nem cselekedtem*. c. könyvében több hivatkozást találunk a kódrendszerhez. Vö. még Tóth G. Péter: „Mit tud, látott avagy hallott azon tanú?” Tanúvallomások és maleficium-narratívok a magyarországi boszorkányperekben. In: Pócs Éva (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában*. L'Harmattan – PTE Néprajz Tanulmányok, Bp., 2001. 199–227. old.

21 ■ E perek többségét Schram Ferenc publikálta a *Magyarországi boszorkányperek* c. kiadványban. Akadémiai, Bp., 1970. II. köt. 7–302. old.; 1982. III. köt. 253–265. old. Pócs Éva kutatócsoportja kiadásában azóta megjelent egy újabb kötet az addig még kiadatlan soproni perekből: Németh Ildikó – Tóth G. Péter (szerk.): *Soproni boszorkányperek – Ódenburger Hexenprozesse 1439–1702*. (A magyarországi boszorkányság forrásai / Várostartó történeti sorozat 3.) Balassi, Bp., 2011.

22 ■ Pócs Éva: A magyar táltos és a honfoglalás-kori samánizmus. *Ethnographia*, 128 (2017), 1–46. old.

23 ■ Pócs Éva: A magyar ősvallás. In: Simon-Székely Attila (szerk.): *Lélek enciklopédia. A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében*. III. kötet: *Lélek a mítoszok világában*. Gondolat, Bp., 2018. 433–481. old.

boszorkányságkutatás vérkeringésébe, mert kevés ilyen részletes és dokumentált vizsgálat van az itt bemutatott alapvető különbségekről. Bár ugyanaz a máglya várt e szerencsétlenekre, nagyon más volt a hétköznapi, irigységen, apró családi, közösségi sűrűlódásokon alapuló boszorkányvádaskodás, bűnbak-képzés, mint a „népi” mágikus hiedelmek, praktikák „szakértőit” (gyógyítókat, bábákat, „nézőket”) bíróság elé hurcoló gyanú. Mindez nagyon különbözött

MÁGIA, VARÁZSLAT

Esővarázslás és idővarázslók a kora újkori forrásokban

Átmeneti rítusok a halál után

Igézet, szemverés: a nézéssel való rontás hiedelmei és rítusai

A 2. *merseburgi ráolvasás* magyar típusai „Kősziklák hasadnak”. Csodák és lehetetlenségek a mágikus költészetben

BOSZORKÁNYSÁG

Maleficium-narratívok – konfliktusok – boszorkánytípusok (Sopron vármegye, 1529-1768)

Miért nő a boszorkányok?

Falusiak párbeszéde a bírósággal a repülésről (a 16–18. századi boszorkányperekben)

Szent György és a boszorkányok

Boszorkányság és boszorkányok Közép-Kelet-Európában

TUDOMÁNYTÖRTÉNETI SZEMELVÉNYEK

A korabeli néphit Ipolyi Arnold *Magyar mythológiájában*

„Keleti hagyomány – nyugati kultúra” Vargyas Lajos munkásságában

azoktól a színes hiedelmektől (például a tündérekhez, „szépasszonyokhoz” kapcsolódó ambivalens elképzelésektől) és azoktól a tudós demonológiából származó, „ördögszövetségre” vonatkozó félelmektől is, amelyeket a pánikot kiváltó üldözések kapcsoltak egy-egy notóriussá lett, hírbe került boszorkány személyéhez, és aminek bevallására a megvádolt boszorkányokat a kínpadon kényszerítették.

A MAGYAR „ŐSVALLÁS” NYOMÁBAN

A tanulmánykötet két utolsó írása a magyar néprajzi kutatás két kiemelkedő alakjának, Ipolyi Arnoldnak és Vargyas Lajosnak a munkásságát tárgyalja. E két írás nemcsak a magyar néprajztudomány rendszeres tudománytörténeti kutatásainak sorába illeszkedik, hanem Pócs Éva kutatásainak egy további fontos területéhez is kapcsolódik: a magyar „ősvallás” rekonstrukciójával foglalkozó, jelentős részben a néprajzi adatgyűj-

tésből kiinduló eszmefuttatásokat józan kritikával szembeesíti, s ezzel nem kevés szemöldökráncolást von magára napjaink újra felerősödő „magyarságkutató” világában. Egyik fontos – e kötetben nem szereplő – kutatási témájáról, a magyar táltosról például több tanulmányban mutatta be, hogy bajos e XVII–XVIII. századi boszorkányper-adatokból és XIX. századi néprajzi gyűjtésekből ismert varázslóembert, illetve varázslóasszonyt a feltételezett – és nemigen dokumentálható – honfoglalás kori „sámánnal” azonosítani, mint a XIX–XX. századi történelmi-néprajzi kutatás tette.²² Egyik legújabb tanulmánya szintetikus és kritikai áttekintést ad a „magyar ősvallás” rekonstrukciós kísérleteiről, kozmogóniai elemeiről, isten- és szellemvilágáról, lélekképzeteiről támaszkodva a történelmi és összehasonlító adatok mellett a nyelvészet következtetéseire is.²³

Az itt ismertetett kötet egyik zárótanulmánya ennek az ősvalláskutatásnak az egyik megalapítóját, az 1854-ben megjelentetett *Magyar mythologia* szerzőjét, Ipolyi Arnoldot helyezi el a XIX. századi nemzeti romantika világában. Bemutatja, hogyan kapcsolódott Ipolyi e téren kifejtett munkássága példaképéhez, Jakob Grimméhez, és hogyan kell látnunk megállapításait az azóta, részben az ő nyomdokain kialakuló másfél évszázados kutatások új meglátásainak tükrében.

A magyar népballada és történelmi néprajz kitűnő kutatójáról, Vargyas Lajosról szóló írása pedig alkalmat ad ahhoz, hogy hozzászóljon a „kelet – nyugat / magyar – európai” dichotómia Vargyas életművében – a balladakutatásban, a regösének, a lucázás értelmezésében, a túlvilági látomások elemzésében – központi helyre kerülő paradigmájához. Pontosabban ahhoz, hogy Vargyas, „többször kinyilvánított, ősmagyar kultúrát kereső attitűdje mellett és ellenében, az empiria szellemében, aktuális kutatási eredményeinek fényében folyamatosan változtatta kelet- és nyugat-konceptiója tartalmát és értelmét, és mintegy önmagát legyőzve alkotott meg egy új kelet-konceptiót...”; és ezt „a tudományos gondolkodás, illetve a tudós Vargyas Lajos nagy diadalaként tarthatjuk számon” (762–763. old.).

Nincs Pócs Éva tanulmánykötetében összegzés, de e két tudománytörténeti írás mutat egyféle orientációt. A sok-sok archaikus vallási technika, egzotikus hiedelemlény, mágikus, természetfeletti, varázslatos, boszorkányos néprajzi adathalmaz pontos, igényes, kritikus rendszerezése, elemzése nem pusztán a kuriózumok iránti érdeklődés kielégítésére szolgál. Segíthet eligazodni az emberi lélek, a társadalmi konfliktusok vagy akár a délibábos nemzetképzetek és őskutatások zűrzavaros történetében is.

Türelmetlenül várjuk, hogy megjelenjen Pócs Éva nagy szintézise a természetfeletti kommunikáció „mediátorairól” – ez a tanulmánykötet is sok mindent bemutatott ennek a már szinte teljesen elkészült műnek az alapjaiból. □